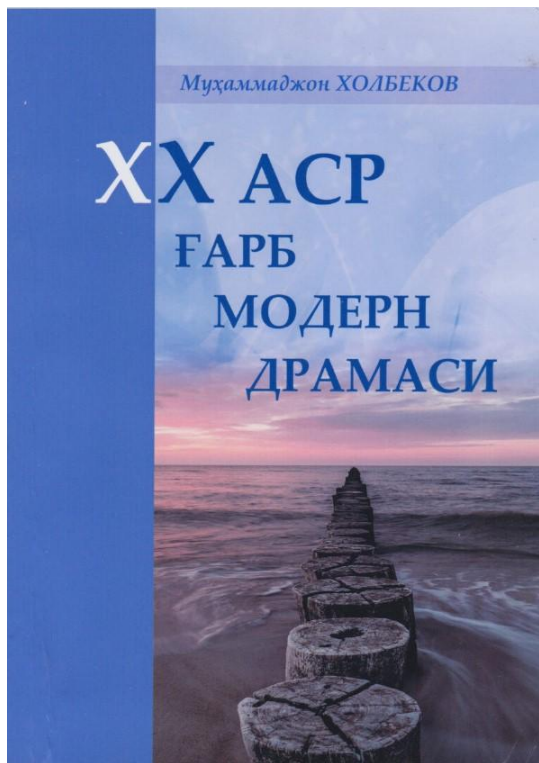

“XX АСР ҒАРБ МОДЕРН ДРАМАСИ” РИСОЛАСИ ҲАҚИДА

Филология фанлари доктори, профессор Муҳаммаджон Холбеков Уйғониш даври ва янги давр Ғарб халқлари адабиётни чуқур тадқиқ этган истеъдодли олимларимиздан биридир. У “Марло ва Шекспир”, “XX аср модерн адабиёти манзаралари”, “Структурал адабиётшунослик” асарларида Ғарбдаги адабий жараёнларни Данте, К. Марло, В.Шекспир, Г.Э.Лессинг, Вольтер, Ш.Монтескье, Байрон, Эдгар По, Оскар Уайльд, “Кўллар мактаби” романтиклари ижодини кенг ва чуқур тадқиқ этади. М.Холбеков “XX аср модерн адабиёти манзаралари” китобида жаҳон адабиётида модерн ва модернизм тушунчаси, Ғарб насрида модернизм, Марсель Пруст, Жеймс Жойс, Уильям Фолкнер, Франц Кафка, Габриэл Маркес, Луис Борхес ва бошқаларнинг ижодига хос муҳим хусусиятларни ёритади.

Олимнинг постмодернизм Зигмунд Фрейд, К.Ясперс ва Карл Юнг кашф этган ботиний онг, психоанализ, М.Бахтин ва Ролан Барт назариялари ҳақидаги фикрлари ҳам катта қизиқиш уйғотади. Жуда кўп модернист адиб ва шоирлар модерн

адабиёти деганда классик, мумтоз адабиётга хос тартиб ва қонуниятларни, анъаналарни бузиб (деконструктивизм), санъатни ва фанларни, дунёдаги барча нарса ва ҳодисаларни бир-бирига аралаштириб, семиотика-маъноларнинг лабиринтини ҳосил қилишдан иборат. Модернистлар етакчиси Жеймс Жойс фикрича, бадиий асарда турли замонларни ва маконларни, илм, тарих, психологияни аралаш-қуралаш қилиш, арзимас нарсаларни ва ахлоқона ҳолатларни узоқ, муфассал тасвирлаб, ўқувчининг асабини бузиш адабиётни янгилашдир. Луис Борхес (1899-1986) эса ўз ҳикояларида тарихни, фалсафани, инсон руҳиятидаги тажовузкор ҳолатларни ҳаёт ҳақиқатига мувофиқ тасвирлайди, ўқувчини ҳайратга солади. М.Холбеков постмодернизм адабиётининг ёрқин вакили Умберто Эконинг “Атиргул номи”, “Фуке маятниги”, “Арафа ороли” романларини, тилшунослик, тарих, фалсафа, эстетикага доир асарларини чуқур тадқиқ этади. “Медиевист олим” (Ўрта асрлар тарихини яхши билувчи олим), матншунос (текстолог) ва ёзувчи Умберто Эко заковатли китобхон назарида постмодерн адабиётининг йирик вакили ва нуфузли арбоби, унинг “Атиргул номи” романи эса (Ўрта асрларда Европа рицарлиги замонидан севги мавзусидаги “Атиргул ҳақида роман”да тасвирланган Атиргулнинг ҳаётдаги қахрамони ким эди?) семиотика (маъношунослик) илмида постмодернга хос матннинг энг сара намунаси деб тан олинди” деб ёзади М.Холбеков ва интертекстуаллик ҳақида фикрлайди.

М.Холбеков “XX аср Ғарб модерн драмаси” асарида Европада фашизмга қаршилик кўрсатиш ҳаракати тарафдорлари бўлган Гарсиа Лорка, Бертольд Брехт, Луиджи Пиранделло, Самюэл Бекетт, Ж.Кокто, Камю, Ж.Сартр, Ж.Ануй, Жан Жироду, М.Метерлинк, Г.Аполлинер, Б.Штраус, Петер Вайс, Георг Кайзер, Юджин О’ Нил, Торнтон Уайлдер ижодида драматургияни, театр санъатини янгилаш, антик драмага хос мифологик мавзуларни замонга мослаштириб қайта талқин этиш кучли эканини англатади. Экзистенциалистлар XX асрда одамларнинг кўпчилиги фақат мавжудлиги, тирикчилиги

учун яшаётгани, юксак инсоний идеаллар ва фазилатлардан воз кечиб, ўзаро душманлашиб, абсурд-маъносиз ҳаёт кечираётганини айтиб, томошабинларга ҳаёт ҳақиқатларини инсониятнинг инқирозга юз тутаётганини тасвирлайдилар. “Театр санъати XX асрда ифодавийликни бойитиш (томошабинга кучлироқ таъсир кўрсатиш, шу орқали жамоатчилик фикрини муҳим ижтимоий глобал масалаларга қаратиш) йўлида ўзидан (театрдан) фарқли бўлган киноматография ва фотография каби санъат турларининг имкониятларини ҳам ўзига сингдириб борди”, деб ёзади М.Холбеков. Биз бу адолатли фикрга қўшимча қилиб айтамызки, театр санъатига жиддий рақобатчи, ғолиб рақобатчи бўлиб қолган кино санъатидан орқада қолиб кетмаслик учун режиссёр ва адиблар театр санъатига турли янгиликлар кирита бошладилар.

М.Холбеков тўғри кўрсатганидек, XX аср театри моҳиятига кўра режиссёрлик театридир. Муаллиф (ёки актёр) амри ўрнига (Арасту фикрича, қаҳрамон характериға таклид ўрниға) театрда пьеса ва томошабин ўртасида бош воситачи сифатида режиссёрнинг амри мустаҳкам ўрин эгаллади. Вақт ўтиши билан матн (пьеса, драма матни) ва унинг сахнадаги тажассуми орасидаги масофа (фарқ) каттариб бораверади. Бертольд Брехт (Германия), Луиджи Пиранделло (Италия), Ф.Гарсиа Лорка (Испания), каби адиб, дараматурглар режиссёр сифатида ҳам ўз театрини пайдо қилдилар”.

Истеъдодли Ғарб адиблари ва драматурглари классик, мумтоз театр анъаналарини эскирди деб ҳисоблаб, ўз театрларини янгиликлар билан бойита бошладилар. Аслида мумтоз адабиёт, санъат анъаналари, қонуниятлари ҳеч қачон эскирмайди. Шунга қарамай, модернчи адиблар (Х.Ибсин, Б.Шоу, М.Метерлинк, Жан Жиробу, А.Камю, Жан – Поль Сартр, Самюэл Бекетт томошабинларни ҳайрон қолдириш, баҳс-дискуссияга чорлаш, воқеани диалог, гап-сўз билан эмас, сукут билан ифодалаш каби драматик диалогнинг янги имкониятларини кашф этишди.

“Ғарб модерн драматургиясида, - деб ёзади М.Холбеков, - мифологик сюжетларга кизиқиш бутун XX аср давомида сўнмади. Бу ўринда Юджин О` Нилнинг “Мотам – Электранинг қисмати”, Т. Уильянсинг “Орфей жаҳаннамга тушмоқда”, Ж.Ануйнинг “Антигона”, Эвридака” каби асарларида, шунингдек, тарихий шахс ҳаётидан олинган драмалар (П.Клодел “Христофор Колумбнинг китоби”, Б.Брехтнинг “Галилей ҳаёти”, Ж.Осборннинг “Лютер”, П.Вайснинг “Маратнинг ўлдирилиши”)да тарихий воқеа-ҳодисалар янги талқин этилди.

М.Холбеков ғарб театридан вужудга келган экспрессионизм драмасига хос хусусиятларни бундай ифодалайди: “Экспрессионистик пьесада сўз воқеадан устун туради.(?) Кўп ҳолларда падаркушлик билан якун топадиган оталар ва фарзандлар ўртасидаги зиддиятлар, эркинликка интилиш ва муросасозликни рад этиш – экспрессионистик драматургиянинг бош мавзулари шулардан иборат.” Модернчилар, экспрессионистлар, сюрреалистлар, абсурдчи драматурглар ўзларини ҳар қанча янгиликлар кашфиётчиси қилиб кўрсатсалар-да, кўп ҳолларда антик драма сюжетларидан фойдаланишга эҳтиёжманд эдилар. Буларнинг мақсади асосан антик давр драмаси қаҳрамонларини янги шароитларда пасткаш, оддий, ғаразли одамларга айланиб қолишини билдириш дегероизация, қаҳрамонликдан тушириб, ҳозирги бачкана одамларга яқинлаштириб, шу билан томошабинларнинг эътиборини қозонишдан иборат эди. М.Холбеков бу асарида Ғарб театри санъатшунослари изидан бориб, модерн драма-муаллифларининг асарларини асосан янгиликлар, фалсафийликнинг кучайиши деб талқин қилади. Модернчи драматурглар кўп ҳолларда XIX асрнинг буюк кашфиёти бўлган, узоқ ўтмишда ҳам илдизлари бўлган воқеликни, ҳаётни ҳаққоний, реалистик тасвирлашдан чекиниб, субъективликни, абсурдни, парокандаликни, маъносизликни ижодий усулга айлантиришни яхши кўрадилар. Модернчи драматурглар Эсхил, Софокл, Эврипид, Шекспир, Лопе де Вега, Кальдерон, Мольер, Расин, Пьер Корнел, Байрон ва Шиллер драмалари даражасида ёзишга кучи етмагани сабабли, ўзларини классик драма бадиийлиги қонунларини бузиб, мантиқсизликни, парадоксалликни, фашизм етакчиларига ҳам маъқул келувчи тошбағирликни, сўз ўйинларини,

найрангбозликни янги кашфиёт деб тақдим қиладилар. Ортеги-и-Гассет булар ҳақида “Санъатда дегуманизация” асарини ёзган эди.

М.Холбеков бу асарида XX аср Ғарб модерн драмасининг назарий асосларини, турли йўналишларини чуқур тадқиқ этади, модерн драмаси фазилатларини ҳам, нуқсонларини ҳам ёритишга интилади. Баъзи модернчилар, экзистенциячилар, реалистик санъатни ҳам инкор қилмайдилар. Альбер Камю, Дино Буцатчи, Луиджи Паранделло реалистик ва фантастик асарлари билан кўпроқ шухрат қозонган. Камюнинг “Калигула” драмаси, Д.Буцатчининг символизми, Луис Боркеснинг кўпчилик новеллалари реализм ва романтизм ижодий услублари синтездан иборат.

М.Холбековнинг бу салмоқли тадқиқоти фақат модерн драмаси билан чекланмай, умуман XX аср Ғарб драматургияси ҳақида қимматли кузатишлари билан ўзбек адабиётшунослигини бойитади.

Маҳкам Маҳмудов,
Филология фанлари номзоди,
“Турон” фанлар академияси аъзоси.
